

CAPITOLUL 8

LOCALIZAREA REȘEDINȚEI LUI GELOU

Până după mijlocul secolului al XX-lea, o mare parte a cercetătorilor care acceptau mărturia Notarului Anonim au propus localizarea reședinței ducelui Gelou în zona actualei localități Gilău. Vestigiile romane de aici erau cunoscute încă din evul mediu. Din această zonă provin numeroase monumente sculpturale, inscripții, piese arhitectonice, o mare parte a acestora aflându-se astăzi în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. În 1943, castrul roman din localitate a fost identificat pe teren, fiind cercetat arheologic în 1951 și 1956, apoi, de această dată sistematic, în perioada 1976-1985⁴³⁶. În mod firesc, s-au formulat supoziții referitoare la prezența reședinței lui Gelou într-o zonă în care vestigiile romane sunt abundente. Acestea nu au putut fi însă confirmate de investigațiile arheologice efectuate până în prezent.

Cu începere din anii '60 ai secolului al XX-lea, a dobândit din ce în ce mai mult teren ipoteza localizării reședinței lui Gelou la Dăbâca, pe măsura extinderii cercetărilor arheologice efectuate la acest obiectiv. Pentru numeroși cercetători, această ipoteză s-a transformat aproape în certitudine. Însă, după cum am mai arătat, identificarea cetății de reședință a lui Gelou cu fortificația de la Dăbâca întâmpină numeroase obstacole. În primul rând, cronologia absolută propusă

⁴³⁶ RepCj, p. 223.

de coordonatorii cercetărilor de la acest obiectiv pentru primele două faze ale funcționării cetății a fost pusă adeseori sub semnul întrebării. Încercarea entuziastă de a pune în legătură incendiul general care a marcat sfârșitul primei etape a funcționării cetății cu războiul dintre Tuhutum și Gelou⁴³⁷ s-a dovedit, în orice caz, foarte greu de acceptat⁴³⁸. Sfârșitul primei etape de funcționare a cetății nu poate fi datat la începutul secolului al X-lea, așa cum s-a crezut la un moment dat, ci spre sfârșitul aceluiași secol sau începutul celui următor. Ea ar trebui pusă, cel mai probabil, în legătură cu expediția regelui Ștefan I împotriva ducelui transilvănean Geula, desfășurată în 1002 sau 1003⁴³⁹.

Pe de altă parte, amplasamentul cetății de la Dăbâca nu se potrivește cu descrierea Notarului Anonim, care ne spune că reședința lui Gelou era situată în imediata apropiere a Someșului. După cum am mai arătat, Anonymus folosește adverbul *iuxta* pentru a indica existența unui contact nemijlocit între termenii puși în relație prin intermediul acestuia. Or, Dăbâca este situată pe valea laterală a Lonei, la 10-11 km distanță de cursul Someșului Mic, fără posibilitatea stabilirii unui contact vizual direct cu albia acestuia, așadar fără nici o relație nemijlocită cu râul *Zomus*.

Dăbâca nu are, de asemenea, nici o legătură cu zona de desfășurare a operațiunilor militare descrise de Notarul Anonim, față de care are o poziție excentrică⁴⁴⁰.

⁴³⁷ P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 112-113.

⁴³⁸ A. Madgearu, *Români*, p. 163; v. și A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, p. 82-83.

⁴³⁹ *Ibidem*.

⁴⁴⁰ A. Madgearu, *Români*, p. 165; I.-A. Pop, *Români și maghiarii*, p. 177.

În plus, Dăbâca nu este situată în aria inițială de așezare a maghiarilor în Transilvania, zona în care aceasta este situată părând să fi avut un alt statut decât teritoriul preluat în stăpânire directă de „Tuhutum” și urmașii săi. Reconstituirea domeniului acestei cetăți ridică numeroase probleme, legate atât de întinderea acestuia, cât și de momentul constituirii sale. Procesul din 1306, prin care un membru al neamului Borsa revendică un sat, Păglișa, care aparținuse cetății, situat în imediata apropiere a acesteia, sat pe care declară că l-ar fi stăpânit *ab antiquo*, este unul dintre cazurile ce mai frapante, cu atât mai mult cu cât congregația nobiliară a Transilvaniei acceptă această mărturie a Borșeștilor⁴⁴¹. O astfel de situație nu poate fi întâlnită în zona Gilăului, în care domeniile ecleziastice, succesoare ale marelui domeniu regal care a existat aici până în epoca lui Ladislau I sau Coloman I, nu au fost niciodată confruntate cu asemenea contestări.

Se poate spune că nu mai există astăzi nici un argument acceptabil în sprijinul localizării la Dăbâca a reședinței lui Gelou. Este, însă, posibil ca localitatea să fi existat în perioada pe care o cercetăm, din moment ce pe platoul din apropierea cetății au fost descoperite vestigii ale unei așezări - necropolă de incinerare, aparținând grupului Mediaș⁴⁴² - a fost descoperită o aplică de bronz turnată, de tip avar, din secolul al VIII-lea⁴⁴³.

⁴⁴¹ Pataki J., *Anjou királyaink és a két román vajdaság*, Cluj/Kolozsvár, 1944, p. 16-17; Jakó II. 51.
⁴⁴² I. M. Țiplic, *Necropolele de tip Mediaș din Transilvania*, în *ActaMN*, 39-40/II, 2002-2003, p. 17.
⁴⁴³ K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 61; A. Madgearu, *Români*, p. 164-165.

Chiar dacă ridicarea fortificației, în prima fază a acesteia, pare să se fi produs cândva pe parcursul secolului al X-lea, mai probabil către mijlocul acestui secol, nu este imposibil ca funcția de centru politic a localității să fi precedat și să fi determinat ridicarea cetății. Dăbâca este situată în centrul uneia dintre unitățile teritoriale care alcătuiau „țara” stăpânită de Gelou și cucerită de maghiari la cumpăna dintre secolele al IX-lea și al X-lea. Ea putea avea, prin urmare, rolul unui centru secundar de putere, subordonat centrului politic principal situat în bazinul superior al Someșului Mic.

O altă ipoteză a propus localizarea reședinței lui Gelou la Cluj-Mănăștur⁴⁴⁴, unde a fost cercetată arheologic o fortificație de pământ și lemn de nu foarte mari dimensiuni (cca. 220 x 98 m)⁴⁴⁵. Această cetate este situată, într-adevăr, pe o terasă din imediata apropiere a Someșului Mic, în interiorul celei mai timpurii zone de așezare a maghiarilor în Ardeal. Cetatea a avut de altfel, în secolele XI-XIII, funcția de centru militar și administrativ al comitatului Cluj, până la distrugerea sa de către mongoli, la 11 aprilie 1241. Localizarea este sprijinită, prin urmare, de o întreagă serie de argumente care-i lipsesc Dăbâcii. Problema pare a fi reprezentată, în acest caz, de insuficiența argumentelor arheologice clare care să susțină existența acestei cetăți în perioada cuceririi Transilvaniei de către maghiari. Petru Iambor, cel care a efectuat, împreună cu Ștefan Matei, cercetarea arheologică a incintei fortificate de la Cluj-Mănăștur, a

⁴⁴⁴ Șt. Pascu, în *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca, 1974, p. 53, 56-61, 64.

⁴⁴⁵ P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 121-125.

ajuns în cele din urmă la concluzia că „prima fortificație” de aici „a fost ridicată la cumpăna veacurilor al IX-lea și al X-lea”⁴⁴⁶. Cele mai timpurii materiale arheologice descoperite aici aparțin însă mai degrabă unei perioade ceva mai târziu a secolului al X-lea, prima fază a așezării părănd a fi contemporană cu etapa I a fortificației de la Dăbăca⁴⁴⁷.

Există, de asemenea, alte câteva posibile impedimente care pun sub semnul întrebării această identifi- care. La începuturile sale, așezarea nu pare să fi fost una îndeajuns de importantă pentru a fi potrivită rolului de reședință a unui conducător⁴⁴⁸. Chiar dacă am ajuns la concluzia că Gelou nu era un „duce” foarte puternic, ne-am putea aștepta, totuși, ca reședința sa să ne ofere ceva mai multe semne de prosperitate. De asemenea, dacă aceasta ar fi fost reședința lui Gelou, ne-am putea aștepta să găsim semne ale unei schimbări de statut a acestei fortificații, ca urmare a cuceririi maghiare. Or, cu excepția jumătății superioare a unei aplici de centură de bronz, databilă în prima jumătate a secolului al X-lea⁴⁴⁹, nu dispunem de alte indicii ale unei prezențe maghiare semnificative în acest loc, după cum nu dispunem, de asemenea, nici de semnale ale unei eventuale distrugerii sau abandonări a fortificației. Pare, prin urmare, ceva mai plauzibilă ipoteza ridicării acestei fortificații în secolul al X-lea, de către cuceritorii maghiari ai „țării

⁴⁴⁶ P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 122.

⁴⁴⁷ A. Madgearu, *Români*, p. 169-171.

⁴⁴⁸ Opinia îi aparține lui A. Madgearu, *Români*, p. 181: „această fortificație era doar una de refugiu, care nu ar putea fi considerată reședință voievodală”.

⁴⁴⁹ A. Madgearu, *Români*, p. 169-170.

ultrasilvane”. O eventuală clarificare a acestei situații ar putea fi adusă doar de reluarea cercetării arheologice a acestei fortificații. Până atunci, propunerea privind localizarea reședinței lui Gelou la Cluj-Mănăstur nu poate fi respinsă cu desăvârșire.

O altă ipoteză tentantă, dezvoltată succesiv de Kurt Horedt și Alexandru Madgearu, propune localizarea reședinței lui Gelou pe locul anticului oraș roman Napoca, ale cărui ruine erau încă vizibile în evul mediu timpuriu. Ipoteza își are originea în cercetările lui Paul Niedermaier, care localizează *castrum Clus*, reședință a comitatului cu același nume, atestat la 1177, în zona așa-numitei Cetăți Vechi (Ovár), cea mai veche incintă fortificată a Clujului medieval, cu o suprafață de aproximativ 5-7 ha, situată în zona Pieței Muzeului și a străzilor înconjurătoare⁴⁵⁰. Niedermaier crede, de asemenea, că acest *castrum* medieval ar fi refolosit incinta unui castru roman de cohortă, care ar fi putut ființa aici înaintea constituirii municipiului Napoca⁴⁵¹. Un asemenea castru de cohortă nu a fost însă identificat pe teren, nici în zona Cetății Vechi și nici în vreo alta de pe teritoriul Napocii romane. Nu există nici o dovadă – ba este chiar foarte puțin probabil – că incinta acestui castru roman ar fi fost una din piatră, și nici că aceasta ar fi fost conservată după constituirea municipiului Napoca. Reutilizarea sa în epoca medieval-timpurie nu este, așadar, decât o simplă prezumție. Este adevărat, în schimb, că zidul medieval de incintă al Cetății Vechi, pe latura sa vestică, are temelia adosată, spre interior, zidului de

⁴⁵⁰ P. Niedermaier, *Geneza centrului istoric clujean în lumina planimetriei sale*, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 201-213.

⁴⁵¹ *Ibidem*, p. 206.

incintă al oraşului roman, realizat din blocuri mari fasonate, cu temelia mai adâncă cu 1 metru faţă de cea medievală⁴⁵². Acest lucru dovedeşte că traseul zidului roman era cunoscut în perioada ridicării incintei Cetăţii Vechi, fără a ne oferi însă indicii asupra datării acesteia.

Pornind de la aceste supoziţii, Kurt Horedt a formulat ipoteza potrivit căreia reşedinţa lui Gelou - pe care, trebuie s-a spunem, Paul Niedermaier o localizează la Cluj-Mănăştur⁴⁵³ - ar fi fost situată în zona fostului oraş Napoca, cel mai probabil în zona Cetăţii Vechi⁴⁵⁴. La rândul său, Alexandru Madgearu a dezvoltat această ipoteză, aducând o serie de argumente suplimentare în sprijinul ei. Astfel, descoperirea mormintelor maghiare de la Cluj, aparţinând primei generaţii de cuceritori maghiari ai „fării lui Gelou”, ar putea fi legată de existenţa în epocă, pe locul anticului oraş Napoca, a unei aşezări de o anumită importanţă. O asemenea localizare a reşedinţei în vale, mai puţin uzuală în epocă, ar fi fost impusă de rolul pe care această fortificaţie şi l-ar fi asumat, acela de a controla comerţul cu sare⁴⁵⁵.

Astfel formulată, ipoteza nu a putut fi confirmată de cercetările arheologice, care, trebuie s-o spunem, au fost destul de ample în ultimii ani. În aria Cetăţii Vechi, înspre care s-a îndreptat până acum atenţia susţinătorilor acestei ipoteze, cel mai vechi nivel medieval clar conturat nu este anterior secolului al XIII-lea⁴⁵⁶. Argumentul referitor la aşezarea unui

⁴⁵² RepCj, p. 130.

⁴⁵³ P. Niedermaier, *op. cit.*, p. 206.

⁴⁵⁴ K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 132-133.

⁴⁵⁵ A. Madgearu, *România*, p. 183.

⁴⁵⁶ RepCj, p. 130, situaţie confirmată de cercetările ulterioare.

grup maghiar la Cluj nu este nici el îndeajuns de concludent. Nu avem nici o certitudine că aici avem de-a face cu osemintele membrilor celui mai important grup maghiar stabilit pe valea Someşului. Este posibil să fie vorba doar de un grup de războinici care avea, într-adevăr, misiunea de a controla comerţul cu sare. Nu poate fi exclusă însă cu desăvârşire existenţa, pe locul fostului oraş roman, a unei/unor localităţi de o anumită importanţă, eventual chiar fortificate, în perioada timpuriu-medievală, fără a putea fi aduse însă, în stadiul actual al cunoştinţelor, precizări referitoare la datarea şi la amplasarea teritorială a acestora.

Mormintele descoperite în Piaţa Unirii, la nord-vest de biserica Sf. Mihail, aparţinând unei necropole databile în secolele XI-XII⁴⁵⁷, ar putea fi eventual asociate şanţului postroman suprins la est de grupul statuar dedicat regelui Matia Corvinul⁴⁵⁸. Diferenţele de nivel constatabile pe străzile situate de jur-împrejurul actualei Piaţă a Unirii ar putea trăda existenţa, în zona acestei pieţe, a unui obiectiv arheologic, posibil o fortificaţie medieval-timpurie, cu o suprafaţă aparent superioară aceleia a incintei fortificate de la Cluj-Mănăştur⁴⁵⁹. În acest caz, prezenţa în zona acestei prezumtive incinte a unei necropole de sec. XI-XII - situaţie întâlnită şi în cazurile altor fortificaţii de pământ şi lemn (Ortelec-Zalău, Cuzdrioara, Cluj-

⁴⁵⁷ RepCj p. 128. Noi descoperiri au fost realizate de dr. Cosmin Rusu (MNIT) în cursul cercetărilor din 2005-2006.

⁴⁵⁸ Informaţii oferite de Carmen Ciongradi, Emilian Bota şi Valentin Voişian (MNIT), autorii cercetării arheologice.

⁴⁵⁹ Observaţiile îi aparţin conf. dr. Alexandru Diaconescu, de la Facultatea de Istorie a Universităţii „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

Mănăstur), după pierderea funcției militare inițiale – ar putea sugera că perioada de funcționare a acestei presupuse fortificații ar putea coborâ până în secolul al X-lea. Nici această supoziție nu este, deocamdată, susținută de probe arheologice concludente. Indiciile existente nu pot fi însă cu desăvârșire ignorate. Pentru clarificarea acestei situații, reluarea cercetărilor arheologice sistematice din zona Pieței Unirii ar fi, cu siguranță, binevenită.

În sfârșit, o altă posibilitate ar fi aceea a localizării reședinței lui Gelou în chiar localitatea de care este legat numele său: Gilău. Denumirea Gilăului, apropiată fonetic și, posibil, semantic de termenul *gylas/gyula*, ar putea deriva fie de la titulatura, fie de la numele unui conducător local. Numele românesc al localității Gilău, cu varianta *Gelău*, face trimitere directă la forma *Gelou*, consemnată de Anonymus, față de care forma maghiară a toponimului, *Gyalu*, este mai îndepărtată⁴⁶⁰. Potrivit analizei lui Virgil Ciocâltan, *Gelău* și *Gelou* redau grafic același cuvânt, în condițiile în care vocala *o* din *Gelou* reprezintă transpunerea în textul latin a sunetului românesc *ă*, ca în *Copus* pentru *Căpuș*, menționat în același context⁴⁶¹. Din punct de vedere etimologic, numele *Gelou* a fost considerat de origine maghiară, salvă, turcică, ba chiar și latină sau gepidă (aceste din urmă variante fiind însă mai puțin probabile)⁴⁶². Mai recent, Stelian Brezeanu a propus

⁴⁶⁰ V. Ciocâltan, *Observații referitoare la românii din Cronica Notarului Anonim al regelui Bela*, în *Revista de istorie*, 40, 5/1987, p. 450.

⁴⁶¹ *Ibidem*.

⁴⁶² N. Drăganu, *Românii în secolele IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p. 428-432; V. Ciocâltan, *op. cit.*, p.

derivarea numelui *Gelou* din rădăcina dacică *gel-*, despre care se presupune că avea înțelesul de „nestăpănit, puternic”⁴⁶³. Asocierea numelui unui conducător cu cel al localității sale de reședință este mai plauzibilă decât aceea cu locul în care personajul respectiv ar fi fost învins și ucis. Cu toate acestea, nici această din urmă variantă nu poate fi cu totul exclusă⁴⁶⁴.

În această perioadă timpurie Gilăul pare să fi avut un rol economic perfect compatibil cu deținerea funcției de centru politic. Localitatea constituia, în epocă, un punct nodal al drumurilor care legau exploatarea salifere și aurifere de pe valea Arieșului și din zona Cojocna – Sic de Biharea, centrul ducatului lui Menemorout. Principala cale de comunicație dintre valea Someșului Mic și cea a Arieșului (cu salinele și exploatarea sale aurifere) era, în această perioadă, drumul dintre Turda și Gilău. Pe traseul acestuia au fost instalate, din vechime, o întreagă serie de așezări maghiare (sau cu un procentaj relativ important al populației maghiare)⁴⁶⁵, a căror prezență într-o asemenea zonă ar fi, în alte condiții, greu de explicat. Este vorba despre localitățile Luna de Sus (prima atestare *terra et villa Louna* 1298⁴⁶⁶), Vlaha (*Olafanes, Olafernes*,

450-451; A. Madgearu, *Românii*, p. 135-137; *Idem, The Romanians*, p. 99-101; L.-A. Pop, *Românii și maghiarii*, p. 180-182.

⁴⁶³ S. Brezeanu, *Jiu-Gelou. Istorie și lingvistică*, în *Timpul istoriei*, I, *Memorie și patrimoniu*. În onoare emeritae Ligia Bârzu, București, 1997, p. 241-242.

⁴⁶⁴ L.-A. Pop, *Românii și maghiarii*, p. 176.

⁴⁶⁵ T. Rotariu, coord., *Studia Censualia Transilvanica. Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 100-135.

⁴⁶⁶ DIR II. 439.

Olafenes, 1332-1334⁴⁶⁷), Săvădisla (*Sanctus Ladislao*, 1332⁴⁶⁸), Liteni (*Leta*, 1322⁴⁶⁹), Valea Ierții (parte componentă a localității Băișoara, majoritar românească - *Banya* 1426, *Olahbanya* 1438, *Jarabanya* 1461⁴⁷⁰), Iara (*Zara*, 1288⁴⁷¹) și Moldovenești (*Turdavar*, 1291⁴⁷²).

Pentru protecția aceuiași drum a fost ridicată cetatea de la Moldovenești, identificată cu *castrum Turda*, cea dintâi reședință a comitatului omonim⁴⁷³, menționată documentar în 1075, în legătura cu vama sării care se percepea aici⁴⁷⁴. Situată pe Dealul Cetății (*Várhegy*), în punctul în care Arieșul iese din defileul Munților Apuseni, pe un platou situat la aproape 200 de metri înălțime față de albia râului, această cetate îndeplinea un rol care nu poate fi explicat satisfăcător decât într-un context în care drumul dintre salinele de pe valea Arieșului și valea Someșului Mic avea o importanță economică remarcabilă. Cetatea de la Moldovenești, situată în centrul țării Arieșului, îndeplinea, se pare, funcțiile de centru regional prin care era exercitat controlul asupra regiunilor salifere și aurifere, dar și asupra structurilor instituționale aparținând populației locale din văile înconjurătoare. Moldoveneștiul (cetatea Turda) era și o *vamă a sării*,

⁴⁶⁷ DIR V. 130, 146, 211.

⁴⁶⁸ DIR V. 130, 146.

⁴⁶⁹ DIR IV. 48.

⁴⁷⁰ Suciu I. 62.

⁴⁷¹ DIR II. 295.

⁴⁷² DIR II. 355.

⁴⁷³ K. Horedt, *Cea mai veche cetate feudală din Transilvania: cetatea Turda de la Moldovenești*, în idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 132-145.

⁴⁷⁴ DIR I. 1.

fapt atestat de diploma regală din anul 1075 - legătura dintre cetate și drum devenind, astfel demonstrabilă.

Este posibil ca importanța politică și economică a Gilăului să fi fost reflectată în organizarea timpurie a vieții ecleziastice catolice din teritoriul intracapat. O tradiție a situării în această localitate a celui mai vechi sediu al episcopiei catolice a Transilvaniei pare să fi existat încă în secolul al XVI-lea, din moment ce umanistul român Petru More a putut sugera - stârnind reacția dezaprobatore a lui Anton Verancsics - transferul la Gilău a scaunului episcopal din Alba Iulia⁴⁷⁵.

Pe baza datelor de care dispunem până în acest moment, localizarea reședinței celei mai timpurii a episcopiei transilvănene în nordul Transilvaniei este cel puțin plauzibilă. Unul dintre argumentele cele mai consistente în acest sens a fost adus de Kristó Gyula, care a remarcat faptul că domeniile episcopale atestate documentar până în secolul al XIII-lea erau localizate, aproape în totalitatea lor, în nordul Transilvaniei, ele lipsind, în schimb, aproape cu desăvârșire în împrejurimile orașului Alba Iulia⁴⁷⁶.

O analiză a distribuției geografice a acestor domenii ne arată, însă, că singurul dintre acestea situat între hotarele „țării ultrasilvane” din secolul al X-lea este tocmai domeniul Gilăului. Cea mai timpurie informație despre posesiunile episcopiei se regăsește în diploma regală din 1246. Aceasta menționează existența a șase domenii majore: *Alba Iulia*, în comitatul Alba; *Herina* și *Domnești*, în comitatul Dăbăca;

⁴⁷⁵ I.-A. Pop, *Naștinea română medievală: solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998, p. 124-126; v. și A. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, p. 139-140.

⁴⁷⁶ Kristó Gy., *Ardealul timpuriu*, p. 118-124.

Gilău, în comitatul Cluj; Zalău și Tășnad, în comitatul Solnoc⁴⁷⁷. O listă de posesiuni episcopale ceva mai târzie, din 1282, cuprinde un număr de 13 domenii, celor șase mai sus-citate adăugându-li-se Șardu (cmt. Alba), Sâncraiu (cmt. Turda), Cluj, Căpușu și Izvoru Crișului (cmt. Cluj), Ebes (cmt. Satu Mare) și Barátpuspöki (cmt. Bihor)⁴⁷⁸. Așadar, singurul domeniu episcopal cu o întindere apreciabilă despre care se poate crede că ar data din perioada cea mai timpurie a funcționării acestei instituții ecleziastice este cel din bazinul superior al Someșului Mic, regiune pe care o considerăm a fi nucleul central al „țării ultrasilvane”. Acest domeniu și-a păstrat, până târziu în epoca modernă, denumirea de „domeniu al Gilăului”, fapt care pare să pună în evidență cea mai importantă dintre localitățile acestei regiuni.

Surprinzător, deși indică cu precizie configurația domeniilor timpurii ale episcopiei transilvane, Kristó Gyula acceptă localizarea „primei reședințe” a episcopiei la Dăbâca⁴⁷⁹, localitate în preajma sau în apropierea căreia nu au existat niciodată domenii episcopale. Sediul inițial al episcopiei trebuie căutat acolo unde, în epoca arpadiană, se aflau domeniile sale cele mai extinse: anume la Gilău, și nu în altă parte. În plus, afirmarea Dăbăcii pare să dateze dintr-o perioadă în care transferul reședinței episcopale la Alba Iulia fusese deja realizat.

⁴⁷⁷ Jakó I. 201; Kristó, *op. cit.*, p. 119-120.

⁴⁷⁸ Jakó I. 391; Kristó, *op. cit.*, p. 120.

⁴⁷⁹ Kristó Gy., *op. cit.*, p. 124. Ipoteza a fost lansată de Karácsonyi J., *A honfoglalás és Erdély*, în *Katholikus Szemle*, 10, 1896, p. 472.

Marea problemă este reprezentată, în cazul Gilăului, de precaritatea argumentelor arheologice care ar putea sprijini această ipoteză. În această localitate și în apropierea ei nu au fost descoperite urme arheologice clare care să dateze din această epocă. Pe de altă parte, cercetările arheologice efectuate pe platoul care domină centrul comunei, unde se afla castrul *alei Siliana* și unde a fost ridicat castelul episcopal de mai târziu, nu au fost încă finalizate. Continuarea acestora ar putea aduce informații relevante asupra locuirii medievale.

Este demnă de a fi menționată în acest context o fortificație medieval-timpurie situată în Munții Gilăului, la 12 km de această localitate, pe valea Someșului Cald. Este vorba despre un platou situat pe un promontoriu al vârfului Fărcașul, situat în hotarul satului Lăpuștești, la confluența pâraielor Râșca și Fărcașu cu Someșul Cald. Pe teren sunt vizibile urmele a două valuri de pământ și a două impresionante șanțuri de apărare săpate în stâncă, adânci de 4 m și late de 9, respectiv 11 m. Porțiunea din platou înconjurată de aceste elemente de fortificare este etajată, partea cea mai înaltă având dimensiunile de 15 x 7.50 m. Sondajul realizat aici de specialiștii Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei a adus la lumină, pe lângă câteva fragmente preistorice, și ceramică din secolele VIII-IX (ornamentată cu mănunchiuri de linii paralele și ondulate) și XIII-XIV⁴⁸⁰. Ceramica medieval-timpurie descoperită aici este asemănătoare

⁴⁸⁰ Ferenczi J., Ferenczi I., Ferenczi I., *Așezarea întărită feudal-timpurie de la Lăpuștești (com. Râșca, jud. Cluj)*, în *ActaMN*, 31/I, 1994, p. 305-320; A. Madgearu, *România*, p. 197; P. Iambor, *Așezări fortificate*, p. 263, n. 169.

cu aceea din peșterile Calătea (com. Aștileu, jud. Bihor, situată pe valea Crișului Repede) și Sura de Mijloc (sat Crăciunești, com. Băița, jud. Hunedoara)⁴⁸¹, iar utilizarea acestei fortificații în perioada constituirii și existenței „țării ultrasilvane” poate fi considerată sigură. Potrivit unor tradiții locale, această fortificație ar fi purtat numele de „Cetatea Someșului”.

Această fortificație ar fi putut juca, eventual, rolul de reședință a unui conducător local din perioada de constituire a „țării ultrasilvane”, așa cum se prezenta ea în perioada cuceririi sale de către maghiari. Nu este însă ușor de crezut că fortificația de la Lăpușești și-a păstrat această funcție și după afirmarea acestei formațiuni politice, care trebuie pusă în legătură cu controlarea drumului de uscat al sării, îndreptat către „ducatul” bihorean. Este de presupus că reședința conducătorului unei asemenea entități politice a coborât către o poziție care să îi îngăduie supravegherea acestui drum, posibil într-o locație încă neidentificată din zona actualei localități Gilău sau, poate, într-una dintre locațiile deja propuse de pe teritoriul actualului municipiu Cluj-Napoca.

⁴⁸¹ A. Madgearu, *Românii*, p. 197.

CAPITOLUL 9

VECINII „ȚĂRII LUI GELOU”

Am prezentat în capitolele precedente argumentele care fac posibilă reconstituirea teritoriului țării stăpânite de Gelou. Am arătat, de asemenea, că *terra ultrasilvano* a fost cel dintâi teritoriu intracarpatic („transilvănean”) luat în stăpânire de către maghiari, acesta reprezentând nucleul unei stăpâniri de sine stătătoare dezvoltate pe parcursul secolului al X-lea și integrate, cândva după Anul O Mie, într-o Ungarie devenită între timp regală și creștină. Pentru a face credibilă reconstituirea pe care o propunem am considerat necesară extinderea acestei analize asupra teritoriilor cu care se învecina formațiunea politică de pe valea Someșului Mic. Vom încerca în cele ce urmează, în măsura în care izvoarele ne îngăduie acest lucru, să prezentăm câteva date și să formulăm o serie de ipoteze asupra statutului politic și structurii acestor teritorii, valorificând, în acest context, și concluziile rezultate din analiza formațiunii teritoriale nord-transilvănene din aria Someșului Mic.

Valea Fizeșului pare să fi reprezentat o unitate teritorială ce dispunea de structuri politice specifice. Situată în afara sferei de autoritate teritorială a stăpânirii ungare timpurii de pe valea Someșului Mic, cel puțin în primele decenii care au urmat constituirii acesteia, valea Fizeșului nu a fost probabil inclusă în mai vechea structură teritorială condusă, potrivit lui